

SITUACE RODIČŮ S DĚTMI DO SEDMI LET NA TRHU PRÁCE PODLE VÝSLEDKŮ VÝBĚROVÉHO ŠETŘENÍ PRACOVNÍCH SIL / ONDŘEJ HORA

The Situation of Parents of Children Aged 0–7 in the Czech Labour Market According to Findings from the Labour Force Survey

Abstract: This article focuses on the situation of parents of children aged 0–7 in the Czech labour market according to findings from the Labour Force Survey in 2007. The author discusses the model of changes to the economic position of parents typical for the Czech Republic and shows that mainly mothers are affected by the interruption to labour market participation. They found a strong homogeneity of preferences for home care until a child reaches the age of 3, a fact that could also be influenced by structural/institutional conditions. Working mothers of smaller children are significantly at risk of unemployment and at risk of being required to work on a fixed-term contract, and they have a smaller chance of reaching management positions. Fathers are not affected as much by parenthood, but they are more at risk of having to work long hours and evenings. Some of the results (especially on mothers' unemployment) require further research and political attention.

Key words: labour market, parents, work-life balance

Úvod a teoretická východiska

Tématem této stati je postavení rodičů menších dětí na trhu práce. Toto téma je delší dobu součástí agendy sociální politiky v ČR i v EU při diskusi o oblastech genderové rovnosti, harmonizace práce a rodiny, porodnosti, zaměstnanosti či ochrany práv a vývoje dětí. Také veřejnost reflektuje význam tohoto tématu. Podle „Průzkumu veřejného mínění o postavení žen na trhu práce“ jsou ženy s dětmi předškolního věku skupinou, kterou muži i ženy identifikují jako nejproblematictější z hlediska znevýhodnění na trhu práce: 67 % mužů a 73 % žen považuje tuto skupinu za znevýhodněnou (Hašková, Křížková 2003). V neposlední řadě mnoho výzkumů poukázalo na odlišné postavení rodičů a osob, které nemají děti, na trhu práce.¹

V předchozích výzkumech se podařilo zachytit model řešení problematiky harmonizace práce a rodiny typický pro českou společnost, který spočívá v přerušení zaměstnání takřka výhradně matkami a v jejich návratu na trh práce v době, kdy jsou nejmladšímu dítěti přibližně tři roky (viz např. Křížková 2006). Otcové pracovní činnost v tomto období nepřerušují, naopak často pracují na delší než plnou pracovní dobu. Prezentovanému modelu podle některých výzkumů částečně odpovídá i institucionální nastavení v oblasti sociální politiky a preference konkrétních opatření rodiči (Bartáková a Sirovátka 2008). Model chování typický pro českou společnost se přitom odlišuje od způsobů, které využívají rodiče ohledně změn či kombinace jednotlivých ekonomických postavení v některých dalších (převážně západoevropských) zemích.

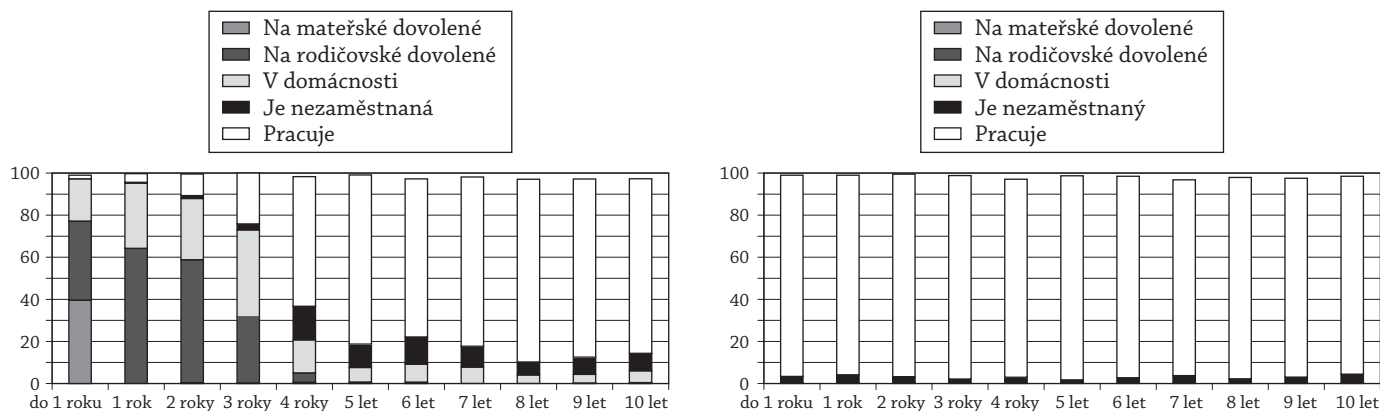
Z předchozích výzkumů není zcela zřejmé, které faktory jsou pro vznik tohoto modelu jednání klíčové. Jedna skupina autorů (Hašková 2005, Bartáková 2006) se domnívá, že se jedná o problém odložené harmonizace, který je dáván do souvislosti se strukturálními a institucionálními podmínkami (např. podmínky na trhu práce, nedostatek předškolních zařízení a nemotivující vyplácení rodičovské-

ho příspěvku). Volba rodičů je pak vnímána jako důsledek individuálních strategií konaných ve znevýhodněných podmínkách. Druhé vysvětlení spočívá v rovině společensky akceptovaných i individuálních hodnot a preferencí rodičů spojených s mateřstvím a otcovstvím (např. v rostoucí emocionální hodnotě dítěte při klesajícím počtu dětí či očekávání matek ohledně osobního poskytování péče). Několik výzkumů (Valentová 2006, Bartáková a Sirovátka 2008, Bartáková 2008b) ukázalo, že dlouhodobé přerušení pracovní kariéry je většinou žen považováno za preferovanou volbu. H. Hašková (2005) v této souvislosti píše o specifické koexistenci konzervativních a liberálních postojů k genderovým rolím v České republice.

Popsaný model chování v ČR převládá a je rodiči často preferován, objevují se však proti němu (zejména v odborné literatuře) tři následující námitky, jejichž význam je třeba pozorně zvažovat:

1. Důležitou otázkou je, nakolik jsou preference ohledně časování návratu rodičů na trh práce a formy pracovního uplatnění homogenní. Lze totiž předpokládat, že část rodičů preferuje rychlý návrat na trh práce, využití částečného úvazku apod. Těmto lidem pak uvedený model nemusí vyhovovat.

2. Model v důsledcích kombinuje prvky nízké zaměstnanosti a nízké porodnosti, a je tedy málo přijatelným řešením (viz Bartáková a Sirovátka 2008).² Vztah mezi zaměstnaností a plodností prozatím nebyl v ČR podroben podrobnému zkoumání, existuje nicméně několik analýz srovnávajících více evropských zemí (např. Hilgeman a Butts 2004). Z těchto analýz je zřejmé, že může existovat souvislost mezi modelem rodinné péče (např. podílem dětí v zařízeních předškolní péče o děti) a plodností, ale i souvislost mezi ekonomickou úrovní jednotlivých

Graf 1: Ekonomické postavení matek (první část) a otců (druhá část) podle věku nejmladšího dítěte (údaje jsou uvedeny v procentech).

Zdroj: Data VŠPS za čtvrté čtvrtletí roku 2007.

Kategorie invalidní důchodce, částečný invalidní důchodce, student a práce neschopen ze zdravotních důvodů nejsou z důvodu malého zastoupení a potřeby větší přehlednosti v grafu zobrazeny.

zemí a plodností (např. dostupnost bydlení). Pokud bychom tato dvě vysvětlení chápali jako alternativní hypotézy, je zřejmé, že mohou platit obě současně.

3. Model může u pečujících rodičů vést ke zhoršenému (znevýhodněnému) postavení na trhu práce. Některé poznatky z oblasti trhu práce ukazují, že ženy jsou např. v nezaměstnanosti oproti mužům výrazně nadhodnoceny. Abychom mohli posoudit postavení rodičů menších dětí na trhu práce, je třeba jejich situaci porovnat se situací ostatních skupin na trhu práce (např. se situací bezdětných osob).

V tomto textu se zaměříme především na třetí z uvedených oblastí. Práce by měla přinést či potvrdit některé poznatky předchozích výzkumů týkající se: a) přítomnosti diskutovaného modelu sladění pracovního a rodinného života (a očekávaných rozdílů v ekonomickém postavení rodičů) a b) pracovních podmínek rodičů na trhu práce a zda se situace rodičů menších dětí na trhu práce odlišuje od situace bezdětných osob a osob se staršími dětmi. V textu budeme hledat odpověď na následující výzkumné otázky:

Jakým způsobem a kdy se mění ekonomické postavení rodičů menších dětí (zaměstnanost, nezaměstnanost, ekonomická neaktivita)?

Jaké je postavení na trhu práce (vykonávaná profese, hodiny odpracované v rámci výdělečné činnosti, forma pracovního kontraktu a další charakteristiky zaměstnání) u rodičů dětí do sedmi let a jak se odlišuje od postavení na trhu práce u ostatních rodičů a bezdětných osob?

Metodologická poznámka

V této práci využíváme jako datový zdroj Výběrové šetření pracovních sil (VŠPS) za čtvrté čtvrtletí roku 2007 (viz ČSÚ 2007). Za cílovou skupinu našeho výzkumu považujeme oba rodiče dětí do sedmi let věku. Současně provádíme srovnání těchto skupin s dalšími kategoriemi na trhu práce. Výhodou VŠPS je velikost souboru umožňující detailnější analýzy sledovaných skupin osob (např. podle věku dětí),

možnost pravidelného monitorování klíčových indikátorů a faktická vhodnost vzhledem k obsahu šetření. Při analýze bylo uplatněno převážení výsledků vzhledem k reprezentativnosti zastoupení demografických kategorií. Z důvodu povahy šetření³ nejsou ale v analýze zastoupeny méně časté případy, kdy ani jeden z rodičů není osobou v čele domácnosti, nebo jejím partnerem/partnerkou. Naše analýza má také některá omezení daná využitou (kvantitativní) metodou výzkumu a využitím dat vytvořených původně pro jiné účely. Prezentované výsledky proto vyžadují další doplnění především při hledání vysvětlení pozorovaných jevů.

Vliv rodičovství na ekonomickou neaktivitu, zaměstnanost a nezaměstnanost

Nejprve se zaměříme na ekonomické postavení rodičů dětí do sedmi let. Míra zaměstnanosti je obecně v České republice vnímána jako střední až vysoká⁴ (Valentová 2005, EACEA 2009), situace rodičů dětí do sedmi let věku je ale odlišná. Míra zaměstnanosti žen s malými dětmi je poměrně nízká, výrazně narůstá od čtvrtého roku nejmladšího dítěte (viz graf 1). Z grafu je patrné, že rodičovství je spojeno se změnami v ekonomickém postavení téměř výhradně u žen. Nízký podíl zaměstnaných matek s malými dětmi je doprovázen vysokým podílem osob na rodičovské dovolené (RD) a osob v domácnosti. U otců naopak nacházíme po celé období, kdy mají menší děti, vysoké míry zaměstnanosti (v průměru za sledované období je zaměstnáno cca 95 % otců) (graf 1).

Provedli jsme multinomickou logistickou regresi pro srovnání pravděpodobnosti ekonomické neaktivity a zaměstnanosti a zaměstnanosti a nezaměstnanosti.⁵ Regresní analýzu využíváme, abychom mohli současně sledovat vliv více znaků. Z analýzy byla vyloučena proměnná počet dětí, protože proměnnou vysvětlená variance modelu byla nižší a překrývala se díky své podobnosti s proměnnou věk nejmladšího dítěte. Ze stejného důvodu jsme vyloučili proměnnou pro (ne) přítomnost partnera v domácnosti, která měla silný vztah k proměnné pohlaví. Jako referenční kategorii jsme zvolili zaměstnaného bezdětného muže vysokoškolačka. Nejprve jsme testovali model společný pro obě pohlaví, v následující

Tabulka 1: Modely multinomické logistické regrese pro přechody mezi ekonomickými statusy.

	Model 1 (všichni rodiče)	Model 2 (muži)	Model 3 (ženy)
-2 LL likelihood	8,493E4 (sig. 0,00)	1,708E4 (sig. 0,00)	1,656E4 (sig. 0,00)
Nagelkerke pseudo R ²	R ² = 0,599	R ² = 0,120	R ² = 0,654

Srovnání neaktivních k zaměstnaným β (Exp) (st. chyba) *Wald sig. < 0,05

Intercept	-18,513 (β)	-6,587 (β)	-4,664 (β)
Pohlaví žena	1171,286 (0,018)*	–	–
Věk nejmlad. dítěte – 0	1261,665 (0,018)*	1,309 (0,069)*	3392,629 (0,028)*
1 rok	810,336 (0,016)*	1,694 (0,058)*	1325,017 (0,019)*
2 roky	390,282 (0,014)*	3,788 (0,043)*	519,648 (0,015)*
3 roky	127,761 (0,012)*	n.s.	167,957 (0,013)*
4 roky	12,902 (0,013)*	n.s.	16,645 (0,014)*
5 let	4,046 (0,018)*	2,218 (0,064)*	4,738 (0,018)*
6 let	4,758 (0,017)*	n.s.	5,918 (0,018)*
7 let	3,797 (0,018)*	0,801 (0,108)*	4,450 (0,018)*
8 let	1,844 (0,024)*	n.s.	2,206 (0,025)*
9 let	2,194 (0,023)*	1,726 (0,078)*	2,417 (0,024)*
10 let	2,911 (0,021)*	n.s.	3,323 (0,021)*
více než 10 let	0,679 (0,012)*	0,329 (0,048)*	0,765 (0,013)*
bez dětí	REF.	REF.	REF.
Vzdělání – základní	5,680 (0,013)*	3,341 (0,071)*	6,764 (0,014)*
Vyučení, SŠ bez maturity	2,419 (0,010)*	1,644 (0,051)*	2,821 (0,011)*
Středoškolské	1,582 (0,010)*	2,077 (0,052)*	1,681 (0,011)*
VOŠ a vysokoškolské	REF.	REF.	REF.

Srovnání nezaměstnaných k zaměstnaným β(Exp) (st. chyba) *Wald sig. < 0,05

Intercept	-5,279 (β)	-3,995 (β)	-4,249 (β)
Pohlaví žena	2,109 (0,005)*	–	–
Věk nejmlad. dítěte – 0	n.s.	0,747 (0,022)*	n.s.
1 rok	1,228 (0,018)*	0,835 (0,019)*	2,256 (0,057)*
2 roky	1,100 (0,019)*	0,553 (0,023)*	3,829 (0,031)*
3 roky	1,084 (0,017)*	0,422 (0,026)*	2,912 (0,023)*
4 roky	2,658 (0,011)*	0,557 (0,027)*	5,438 (0,013)*
5 let	1,510 (0,013)*	0,231 (0,041)*	2,960 (0,015)*
6 let	2,008 (0,013)*	0,646 (0,029)*	3,509 (0,015)*
7 let	1,569 (0,013)*	0,853 (0,026)*	2,299 (0,016)*
8 let	0,903 (0,017)*	0,452 (0,033)*	1,349 (0,020)*
9 let	1,265 (0,015)*	0,597 (0,031)*	1,908 (0,018)*
10 let	1,445 (0,015)*	n.s.	1,875 (0,018)*
více než 10 let	0,763 (0,006)*	0,532 (0,010)*	n.s.
bez dětí	REF.	REF.	REF.
Vzdělání – základní	16,773 (0,011)*	20,463 (0,016)*	17,947 (0,015)*
Vyučení, SŠ bez maturity	3,326 (0,011)*	2,336 (0,015)*	4,467 (0,015)*
Středoškolské	1,704 (0,011)*	1,290 (0,017)*	2,087 (0,015)*
VOŠ a vysokoškolské	REF.	REF.	REF.

Zdroj: Data VŠPS za čtvrté čtvrtletí roku 2007.

cím kroku jsme pracovali s oddělenými modely (tabulka 1). Rozdělením původního modelu na část pro otce a část pro matky se síla modelu (vyjádřená jako Nagelkerkovo pseudo R² = 0,599) zvýšila pro ženy na 0,654, a naopak u otců se dělením model oslabuje na úroveň R² = 0,120, čemuž odpovídají častěji statisticky nevýznamné hodnoty Waldovy statistiky. Pokud z modelu pro otce odstraníme proměnnou vzdělání, která má souvislost s nezaměstnaností, relevance modelu se oslabí na velmi nízkých R² = 0,016. To ukazuje, že rodičovství ekonomické postavení otců prakticky neovlivňuje.

V regresních modelech můžeme podrobněji sledovat vliv jednotlivých proměnných. U žen je narození a výchova dětí

spojená s přerušením zaměstnání do 3–4 let věku dítěte. Vysoké hodnoty standardizovaných exponenciálních β koeficientů u matek malých dětí jsou způsobeny vysokým podílem neaktivních a naopak nízkým podílem zaměstnaných žen v prvních letech věku dítěte. Regresní analýza např. ukazuje, že ženy s dvouletými dětmi mají 519,7krát vyšší pravděpodobnost ekonomické neaktivity než bezdětné ženy. Tento vliv zcela mizí až u žen s dětmi staršími deseti let. Vyšší pravděpodobnost ekonomické neaktivity nacházíme u osob s nižší úrovní vzdělání (např. ženy se základním vzděláním mají 6,8krát vyšší pravděpodobnost ekonomické neaktivity než vysokoškolačky). Naopak u mužů vliv

rodičovství na ekonomickou neaktivitu prakticky nezaznamenáváme a jejich podíl mezi pečujícími osobami je (jak je patrné také z grafu 1) minimální.⁶ K provázání domácí péče o děti a zaměstnání dochází jen málo. Přestože formálně existuje možnost kombinace rodičovského příspěvku (RP) a zaměstnání, v předchozích výzkumech byl zaznamenán nízký podíl osob pracujících při pobírání rodičovského příspěvku.⁷ To potvrzují i data VŠPS, kde byl podíl osob na rodičovské dovolené (RD) a zároveň v referenčním týdnu pracujících v rámci výdělečné činnosti alespoň jednu hodinu pouze 4,5 %. I pokud vezmeme v úvahu možnost absence v zaměstnání a nepravidelné či příležitostné práce, nemůžeme příliš vysoký podíl takto pracujících rodičů očekávat.

Matky jsou vystaveny vyššímu riziku nezaměstnanosti než otcové a tento efekt není spojen jednoznačně pouze s obdobím přechodu na trh práce, ale projevuje se (v menší míře) i u matek větších dětí. Míra nezaměstnanosti matek dětí je nejvyšší ve věku čtyř let nejmladšího dítěte (téměř 16 %), u matek starších dětí pak postupně klesá (až na cca 8 % u matek dětí ve věku deset let). Do situace nezaměstnanosti se o něco častěji dostávají osoby, které byly před hledáním zaměstnání v domácnosti než na RD. Ačkoli frikční nezaměstnanost není v teorii trhu práce vnímána jako významné riziko, je zde třeba brát v úvahu vysoký rozdíl v průměrných mírách nezaměstnanosti mezi otci (3 %) a matkami (10 %) menších dětí a to, že zatímco u matek je rodičovství spojeno po relativně dlouhé období s vyšším rizikem nezaměstnanosti než u bezdětných žen, u otců je riziko nezaměstnanosti naopak nižší než u bezdětných mužů. Dále sledujeme, zda jsou osoby po MD/RD a osoby, které byly před nezaměstnaností v domácnosti po návratu na trh práce ohroženy vyšším rizikem dlouhodobé nezaměstnanosti než ostatní skupiny nezaměstnaných. Podíl nezaměstnaných do jednoho roku na celkové nezaměstnanosti je 48,1 % u mužů a 48,5 % u žen. Ve sloučených kategoriích osob po MD/RD a osob dříve v domácnosti⁸ činí podíl nezaměstnaných žen s trváním nezaměstnanosti do 1 roku 47,8 %. Tento podíl je obdobný jako u bezdětných žen (46,5 %) a bezdětných mužů (48,5 %). Celkově tedy nacházíme mezi jednotlivými kategoriemi nezaměstnaných spíše menší a méně významné rozdíly v délkách nezaměstnanosti.

V další části analýzy jsme zjišťovali, jaké poznatky poskytují VŠPS k důvodům či okolnostem neúčasti rodičů na trhu práce. Ekonomickou neaktivitu rodičů lze vysvětlit např. obtížnými podmínkami na trhu práce (zůstávají na RD či v domácnosti v době, kdy hledají zaměstnání). Tento předpoklad se však na datech VŠPS nepotvrzuje: pouze 0,9 % osob na rodičovské dovolené a 2,2 % osob v domácnosti s dětmi do sedmi let hledalo v době výzkumu zaměstnání. Z osob v domácnosti 0,2 % mělo již nalezené zaměstnání a čekalo na nástup, zatímco z osob na RD nikdo. Část rodičů se ovšem po RD vrací k původnímu zaměstnavateli a hledat zaměstnání nepotřebuje. Z osob na RD 99,4 % uvedlo jako důvod nehledání zaměstnání péči o děti či jinou závislou osobu.⁹ Větší variabilitu odpovědí poskytli rodiče dětí do sedmi let v domácnosti: 96 % uvedlo péči o děti či jinou

závislou osobu, 1,6 % jiné osobní/rodinné důvody, 1,3 % zatím nechce či nepotřebují pracovat, 0,3 % uvedlo zdravotní důvody a 0,2 % se domnívalo, že vhodnou práci nenalezne. Mezi rodiči nehledajícími zaměstnání byla ovšem kategorie osob, které by si zároveň přály pracovat: celkem 10,7 % osob na rodičovské dovolené a 9,4 % osob v domácnosti s nejmladším dítětem do sedmi let.¹⁰

Kromě preferencí matek do načasování návratu na trh práce mohou intervenovat nedostatek zařízení předškolní péče a souvislost mezi věkem dítěte a přijímacími podmínkami do zařízení předškolní péče (Bartáková 2008b). VŠPS sledují otázku chybějící profesionální péče u osob, které práci nehledaly z důvodu péče o děti či blízkou osobu a u osob pracujících z důvodu potřeby péče na částečný úvazek. Mezi rodiči na RD postrádá profesionální péči o děti 5,2 %, mezi osobami v domácnosti s dětmi do sedmi let 5,1 %. Malé rozdíly mezi rodiči nacházíme podle vzdělání: vhodnou péči postrádá 3,7 % žen se základním vzděláním a 6,5 % vysokoškoláček. Zřejmě nejvýznamnějším hlediskem je věk dítěte: profesionální péči o děti postrádá 10,1 % rodičů dětí ve věku 3–5 let a 4,1 % rodičů dětí ve věku 0–2 roky. Protože potřeba veřejné péče by mohla být sezónně ovlivněna, ověřili jsme výsledky na datech čtyř předcházejících šetření (Q4 2006–Q3 2007). Rozdíl v zastoupení jednotlivých kategorií mezi jednotlivými čtvrtletími byl maximálně 1–2 %. Můžeme tedy konstatovat, že nedostatek profesionální péče může mít určitý vliv,¹¹ ale mnohem výraznějším faktorem pro osobní péči jsou důvody preferenční, případně ekonomické.¹²

V českých rodinách tedy dochází k dočasnému výraznému rozdělení ekonomických a partnerských rolí na živitele a pečovatelku, a to včetně ekonomické neaktivity matek a naopak vyšší aktivity mužů na trhu práce v prvních letech života dětí. Ekonomické postavení žen můžeme (na rozdíl od mužů) považovat za rodičovstvím výrazně ovlivněné, a to i přesto, že většina žen nemá po návratu na trh práce závažné problémy např. s dlouhodobou nezaměstnaností či vynucenou ekonomickou neaktivitou. Jsou zde totiž patrné dva základní důsledky: ženy se dlouhodobě dostávají mimo pracovní trh (mohou ztrácet lidský kapitál) a jejich riziko nezaměstnanosti je výrazně vyšší než riziko otců. Tato analýza naznačila, že dlouhodobá ekonomická neaktivita žen může být spíše důsledkem individuálních preferencí než důsledkem strukturálních/institucionálních podmínek, neboť jen minimum žen na MD/RD či v domácnosti si hledá zaměstnání, nebo by si přály již pracovat a jen poměrně malá část žen také postrádá vhodnou veřejnou péči o děti (což může souviset s preferencí domácí péče).¹³ Chování žen se navíc ve využitých datech jeví jako poměrně homogenní (relativně malé rozdíly mezi rodiči na RD a v domácnosti i z hlediska vzdělání, částečně se zřejmě odlišují vysokoškoláčky). Tento poznatek na základě rozhovorů s matkami potvrzuje H. Bartáková (2008b). Autorka uvádí, že vzhledem ke strategiím návratu existuje určitý rozdíl mezi ženami vysokoškoláčkami a ostatními ženami, ale ten není tak významný, jak bychom původně očekávali. É. Fodor (2005) upozorňuje, že ženy v zemích bývalého východního bloku

Tabulka 2: Kategorie zaměstnání podle pohlaví, přítomnosti dětí a vzdělání.

Sloupcová procenta	Muži	Muži s dětmi do 7 let	Muži min. ISCED 3a,b	Ženy	Ženy s dětmi do 7 let	Ženy min. ISCED 3a,b	Celkem muži i ženy
Příslušníci armády	0,5	1,0	0,8	0,0	0,2	0,1	0,3
Zákonodárci, vedoucí a řídící pracovníci	8,3	10,1	14,8	4,2	3,2	5,9	6,5
Vědečtí a odborní duševní pracovníci	9,3	9,6	18,9	13,3	15,7	21,7	11,0
Techničtí, zdravotničtí a pedagog. pracovníci	18,7	19,4	32,8	27,7	29,2	42,3	22,5
Nižší administrativní pracovníci	2,8	3,0	3,7	12,1	12,7	14,4	6,8
Provozní pracovníci ve službách a obchodě	6,9	6,9	7,3	18,1	17,4	9,2	11,7
Kvalifikovaní dělníci v zemědělství a lesnictví	1,6	1,4	1,0	1,3	0,8	0,5	1,5
Řemeslníci a kvalifikovaní výrobci	29,1	27,5	11,7	5,5	6,6	1,6	19
Obsluha strojů a zařízení	17,8	17,4	7,5	8,3	6,6	2,3	13,7
Pomocní a nekvalif. pracovníci	5,1	3,7	1,6	9,4	7,8	2,1	7,0
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Zdroj: Data VŠPS za čtvrté čtvrtletí roku 2007.

Pozn.: Statistická významnost rozdílu mezi muži a ženami a koeficient Cramer $V = 0,420$ (sig. 0,000); Statistická významnost rozdílu mezi rodiči dětí do 7 let a ostatními respondenty a koeficient Cramer $V = 0,057$ (sig. 0,000); Statistická významnost rozdílů mezi hlavními třídami ISCED a koeficient Cramer $V = 0,428$ (sig. 0,000).

jsou ve svých postojích konzervativnější než ženy v západoevropských zemích. Vysvětlení je tedy možné spatřovat nejvíce v hodnotové orientaci žen do sféry rodiny v období, kdy jsou děti malé (Kuchařová a Haberlová 2008, Bartáková a Sirovátka 2008, Hora 2008).

Kritika této teze ovšem může spočívat v předpokladu, že preference žen odpovídají vnuceným či reprodukovatelným strukturálním či kulturním podmínkám v dané společnosti. Striktní rozdělení partnerských rolí a dlouhodobé přerušování zaměstnání partnerkou může pro mladé lidi představovat schůdnější, méně problematické a méně závažné řešení (Maříková 2008). Lze tedy např. hypoteticky předpokládat, že kdyby byla zařízení veřejné péče o menší děti více dostupná (např. jeslí či dalších zařízení pro děti do tří let v ČR je minimální počet – viz Kuchařová a Svobodová 2006, Hašková 2007) a současně více společensky akceptovaná, mohlo by se více matek rozhodnout k dřívějším návratu na trh práce. Pokud připouštíme, že jednání lidí je ovlivněno jejich sociálně konstruovanou „definicí situace“, lze takto vysvětlit mnoha výzkumníky zdokumentované posuny v deklarovaných hodnotách, postojích a preferencích rodičů v jednotlivých životních obdobích. Preference se tedy mohou odlišovat např. u mladých lidí, kteří děti nemají, oproti těm, kdo je mají, nebo se preference mohou změnit či zůstat stejné po narození dítěte. Lidé, kterým strukturální/institucionální podmínky nevyhovují, se mohou rozhodnout děti nemít nebo jejich narození mohou odkládat. K zodpovězení této otázky bychom museli sledovat, zda strukturální/institucionální podmínky ovlivňují rozhodování mladých lidí o tom, zda budou mít děti, což data VŠPS neumožňují.

Uplatnění rodičů na trhu práce

V druhé části analýzy se zaměříme na uplatnění rodičů menších dětí na trhu práce a odlišnost tohoto postavení od postavení ostatních pracujících osob. Předpokládáme, že zaměstnání rodičů menších dětí by se od zaměstnání ostatních osob neměla odlišovat obsahem zaměstnání, ale výrazně více některými formálními podmínkami, a to

pouze u matek, nikoli u otců. Obsah práce se v ČR významně odlišuje podle genderu (Hašková 2000, Jurajda a Münich 2006, Valentová, Šmídová a Katrňák 2007, Bartáková 2008b), což potvrzují také data VŠPS při srovnání podle kategorií zaměstnání (viz tabulku 2). Rozdíly mezi osobami bez dětí a rodiči jsou malé, výrazně vyšší rozdíly nacházíme podle úrovně vzdělání (a do tohoto vztahu intervenuje věk). Vyšší vzdělání u mužů i u žen přispívá k většímu zastoupení v odborných nemanuálních profesích a k vysokému podílu pracovníků v technických a pedagogických činnostech a může zmírňovat negativní dopady rodičovství (tabulka 2).

Ve VŠPS je více podnikajících osob a členů produkčních družstev mezi muži (20 %) než mezi ženami (10 %). Situace rodičů s dětmi do sedmi let se v tomto ohledu neliší od situace ostatních respondentů. Obdobně jako v dalších výzkumech (Fodor 2005, Eurofound 2008) se potvrzuje nízký podíl žen mezi vedoucími pracovníky. Ženy tvoří 27,5 % pracovníků ve vedoucích pozicích, což je sice více než průměr v EU podle dat EWCS (Eurofound 2008), přesto lze tento podíl považovat za nízký. Významný rozdíl mezi muži a ženami nacházíme také v podílu osob, které v zaměstnání vedou podřízené (20 % mužů a 11,7 % žen, mezi rodiči dětí do sedmi let 23,9 % mužů a 9,4 % žen).

U rodičů menších dětí se podle očekávání příliš nepotvrzuje zastoupení v odlišných profesích než u ostatních respondentů (byť se zdá, že mladší respondenti mají obecně lepší šance na zaměstnání v nemanuálních profesích). Potvrzuje se ale rozdíl mezi muži a ženami v přístupu do vedoucích pozic, matky menších dětí mají výrazně méně často v zaměstnání pod sebou podřízené než otcové a zřejmě mají také horší možnosti pro realizaci kariéry. P. Edwards a J. Wajcman (2005) předpokládají, že postavení žen na trhu práce se může relativně zlepšovat s úbytkem práce, která vyžaduje fyzické úsilí, a s rozvojem povolání vyžadujících sociální a komunikační dovednosti. Je ovšem diskutabilní, zda taková práce zároveň nebude představovat stále vyšší nároky na pracovníky a jejich flexibilitu (a menší ohledy na rodinu) a zda nebude docházet k další polarizaci kvality zaměstnání (např. v rostoucím sektoru služeb).

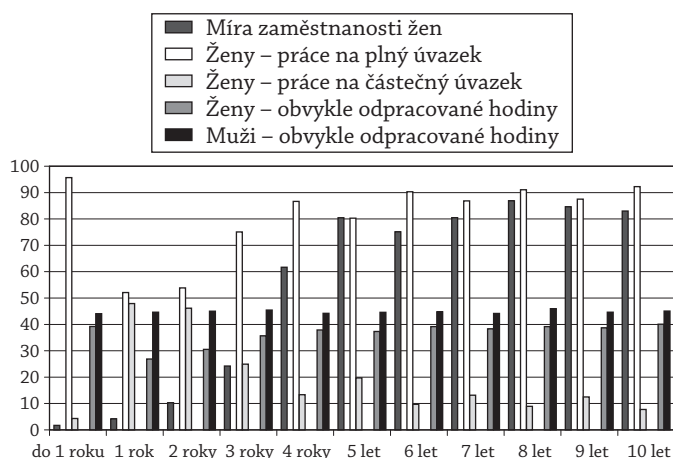
Zajímavou oblastí s možným vlivem rodičovství je délka současného zaměstnání. Ta je v ČR poměrně vysoká¹⁴ a dlouhodobě spíše roste (Hora 2009). Přerušování zaměstnání z důvodu péče o děti znamená pro významnou část matek z rozličných důvodů potřebu nalezení nového zaměstnání. Tuto skutečnost lze ve VŠPS indikovat pouze nepřímým sledováním délky současného zaměstnání u osob, které byly před rokem v domácnosti nebo na rodičovské dovolené. 84,4 % osob jsooucích před rokem v domácnosti a 48,7 % osob před rokem na rodičovské dovolené pracovalo v době šetření v současném zaměstnání méně než rok, z čehož lze usuzovat, že necelá polovina osob po RD zřejmě změnila zaměstnavatele.¹⁵ Podíl zaměstnání trvajících do jednoho roku u matek nejmladších dětí ve věku osmi let (10,4 %) a devíti let (9,6 %) je již ale blízký podílu krátkodobých zaměstnání v pracovní populaci jako celku (9,8 % pro muže a 12,5 % pro ženy). To ukazuje na častější změnu zaměstnání žen po RD či období v domácnosti, ale také na vysokou stabilitu těchto zaměstnání v pozdějších letech. Otcové zaměstnání z důvodu péče o děti až na výjimky nepřerušují a podíl zaměstnání do jednoho roku je u nich po celé období s dětmi do deseti let přibližně 7 %.

Návrat žen na trh práce je spojen s vyšším než průměrným (v ČR 8,5 %) výskytem práce na dobu určitou. Nejvyšší podíl osob pracujících na dobu určitou nacházíme u matek dětí ve věku 1–3 roky (více než 20 %), u matek dětí ve věku 4–6 let pak 10 %. Pro srovnání mezi otci dětí ve věku 1–6 let je takto zaměstnáno pouze 3,7 %. Důležitým aspektem však je, zda se jedná o úvazky na dobu určitou z důvodu nesehnání práce s jiným typem pracovní smlouvy či z důvodu nezájmu o jiný typ pracovní smlouvy. Nedobrovolná dočasná zaměstnání mohou být spojena s rizikem opakované nezaměstnanosti a marginalizace na trhu práce. Z matek dětí do sedmi let, které pracují na dobu určitou, pracují takto z důvodu nenalezení práce s jiným typem smlouvy více než tři čtvrtiny. Pouze u 6,5 % matek dětí do sedmi let pracujících na dobu určitou se přitom jedná o práci ve zkušební době. Jedním z rizik pracovního uplatnění matek menších dětí je tedy vyšší výskyt nedobrovolných pracovních úvazků na dobu určitou. Není ale možné zodpovědět, zda se jedná o „mosty“ vedoucí k trvalým zaměstnáním, nebo k opakované nezaměstnanosti.

U rodičů je významná časová angažovanost v zaměstnání, která může napomáhat či naopak bránit harmonizaci pracovního a rodinného života. Podíl osob pracujících na částečný úvazek byl v ČR vždy nízký,¹⁶ což bývá zdůvodňováno jak dědictvím socialistické tradice plných úvazků, tak ekonomickou nevýhodností práce na částečný úvazek. Podíl částečných úvazků u matek menších dětí ale v posledních letech zřejmě roste (Hora 2009). Matky s dětmi do sedmi let tvoří 18 % žen pracujících na částečný úvazek.¹⁷ Může se tedy jednat o strategii, která ženám umožňuje snazší harmonizaci práce a rodiny v období s malými dětmi.

Počet odpracovaných hodin v rámci výdělečné činnosti se odlišuje z hlediska genderu a částečně odlišný je u rodičů menších dětí. Při započítání všech zaměstnání (včetně

Graf 2: Míra zaměstnanosti matek a podíl matek pracujících na částečný úvazek ve srovnání podle věku nejmladšího dítěte (údaje jsou uvedeny v procentech). Průměrný počet v rámci výdělečné činnosti obvykle odpracovaných hodin rodičů podle věku nejmladšího dítěte.

Zdroj: Data VŠPS za čtvrté čtvrtletí roku 2007.

Pozn.: Údaje o práci na plný úvazek, práci na částečný úvazek a míře zaměstnanosti udávají průměrný podíl v populaci matek, údaje o počtu odpracovaných hodin udávají průměrný počet obvykle týdně odpracovaných hodin matek a otců.

částečných úvazků) muži obvykle odpracují asi o čtyři hodiny týdně více než ženy. Otcové menších dětí obvykle týdně pracují o něco více hodin, než je průměr všech mužů, matky menších dětí o něco méně hodin, než je průměr všech žen. Celkové rozdíly jsou ale poměrně malé. Spokojenost respondentů s počtem hodin je závislá na týdenním odpracovaném počtu hodin v rámci výdělečné činnosti a na formě pracovního úvazku (viz tabulku 3). Zatímco u osob pracujících na plný úvazek (zvláště u mužů) se v určité míře setkáváme s přáním pracovat menší počet hodin, u části osob pracujících na částečný úvazek se naopak setkáváme s přáním odpracovat větší počet hodin,¹⁸ asi 80 % osob v obou kategoriích je ale s obvykle odpracovaným týdenním počtem hodin spokojeno (tabulka 3).

Často se diskutuje o vhodnosti využívání částečných úvazků. Někteří autoři (Blank 1994, Gallie et al. 1998, Buddelmeyer, Mourre a Ward-Warmedinger 2005) upozorňují na možné nevýhody: nižší perspektivu, horší možnost vzdělávání, nižší hodinovou mzdu a nižší růst mezd, riziko částečné deregulace pracovního výkonu (lidé pracují fakticky více hodin, než na kolik jsou zaměstnáni), menší sociální ochranu a vyšší fixní náklady pro zaměstnavatele. Protože částečné úvazky z důvodu péče o děti jsou využívány takřka výhradně ženami, mohou být vnímány z hlediska prosazení rovných příležitostí jako příliš genderově jednostranné opatření. Mezi výhody částečných úvazků jsou řazeny: vhodnost pro osoby, které nemohou pracovat na plný úvazek, větší prostor pro mimopracovní aktivity, někdy fakticky větší jistota zaměstnání (zvláště ve veřejném sektoru) či menší pracovní vypětí. European Commission (2007) uvádí, že částečné úvazky přispívají k harmonizaci práce a rodiny především tam, kde jsou současně vykonávány v tzv. sociálních časech a bez velkých časových výkyvů, případně umožňují větší volnost organizace pracovní doby.

Tabulka 3: Počet obvykle týdně odpracovaných hodin v rámci výdělečné činnosti podle pohlaví, přítomnosti dětí a formy úvazku.

Forma úvazku	Skupiny	Průměrný počet hodin týdně	N	Chce pracovat více hodin (v %)	Chce pracovat méně hodin (v %)
Plný úvazek	muži	43,9	15169	1,6	22,4
	ženy	41,0	11368	1,3	17,0
	muži s dětmi do 7 let	44,8	2414	1,8	24,9
	ženy s dětmi do 7 let	40,3	892	1,5	18,5
	celkem	42,7	26537	1,5	20,2
Částečný úvazek	muži	20,8	390	15,2	4,6
	ženy	22,4	1086	20,7	3,2
	muži s dětmi do 7 let	26,4	7	14,7	0,0
	ženy s dětmi do 7 let	22,1	189	17,0	0,6
	celkem	21,9	1476	19,2	3,5
Celkem	muži	43,4	15559	2,0	22,0
	ženy	39,4	12454	3,0	15,8
	muži s dětmi do 7 let	44,7	2458	1,9	24,8
	ženy s dětmi do 7 let	37,1	1116	4,3	15,3
	celkem muži i ženy	41,6	28013	2,4	19,3

Zdroj: Data VŠPS za čtvrté čtvrtletí roku 2007.

Pozn.: Statistická významnost rozdílu mezi muži a ženami: ANOVA $F = 1402,956$ (sig. 0,000), koeficient $\text{Eta}^2 = 0,057$; Statistická významnost rozdílu mezi rodiči dětí do 7 let a ostatními respondenty: ANOVA $F = 40,715$ (sig. 0,000), koeficient $\text{Eta}^2 = 0,002$.

Tabulka 4: Srovnání charakteristik plných a částečných úvazků (údaje jsou uvedeny v procentech).

Charakteristiky zaměstnání	Plný úvazek	Částečný úvazek	Částečný úvazek rodičů dětí do 7 let
na dobu určitou	6,6	48,4	31,3
práce doma	6,3	14,3	18,8
na směny	30,8	12,2	8,4
večer	36,1	18,1	23,0
v noci	19,3	5,4	7,2
v sobotu	42,7	25,3	22,1
v neděli	27,7	15,2	13,0
nevyhovují hodiny	21,7	22,8	17,5
účast v nef. vzdělávání	6,7	4,7	8,0

Zdroj: Data VŠPS za čtvrté čtvrtletí roku 2007.

Pozn.: Statistická významnost rozdílu mezi plnými a částečnými úvazky a koeficient Φ : práce na dobu určitou – $\Phi = 0,333$ (sig. 0,000), práce doma – $\Phi = 0,073$ (sig. 0,000), práce na směny – $\Phi = 0,088$ (sig. 0,000), práce večer – $\Phi = 0,084$ (sig. 0,000), práce v noci – $\Phi = 0,078$ (sig. 0,000), práce v sobotu – $\Phi = 0,070$ (sig. 0,000), práce v neděli – $\Phi = 0,059$ (sig. 0,000), nevyhovující hodiny – $\Phi = 0,007$ (sig. 0,251), účast v neformálním vzdělávání – $\Phi = 0,017$ (sig. 0,002).

Částečné úvazky podle údajů VŠPS přinášejí některé uvedené potenciální výhody: méně často se v nich setkáváme s prací na směny, v noci, v sobotu, v neděli a častěji s prací doma (viz tabulku 4). Částečné úvazky také nejsou ve větší míře než plné úvazky spojeny s nevyhovujícím počtem odpracovaných hodin (v obou kategoriích je spokojeno asi 80 % pracovníků). Převažující preference (více či méně hodin) nespokojených pracovníků je ale v obou kategoriích opačná. Mezi potenciální nevýhody částečných úvazků lze zařadit výrazně vyšší podíl pracovních míst na dobu určitou, což je spojeno s nižší průměrnou délkou zaměstnání.¹⁹ Nižší podíl osob pracujících na částečný úvazek nacházíme také mezi osobami absolvujícími kurs neformálního vzdělávání.²⁰ Tento rozdíl ale není meritorně významný, u rodičů dětí do sedmi let pracujících na částečný úvazek je podíl osob v neformálním vzdělávání naopak mírně vyšší než u pracovníků na plný úvazek. Částečné úvazky rodičů dětí do sedmi let jsou ve většině charakteristik pro oblast harmonizace práce a rodiny potenciálně příznivější než práce na plný úvazek, byť jsou o něco více spojeny s večerní a noční prací. Tyto částečné úvazky jsou realizovány převážně rodiči

se středoškolským (s maturitou) či vysokoškolským vzděláním, kteří pracují na téměř 70 % těchto míst (možná je tato strategie pro ně výhodnější či dostupnější). (tabulka 4)

VŠPS sledují otázku týkající se přání odpracovaných hodin v budoucím zaměstnání u ekonomicky neaktivních osob. Předchozí výzkumy (Bartáková 2008a, Plasová 2008,²¹ Bartáková a Sirovátka 2008²²) naznačovaly, že částečné úvazky jsou zvláště mezi matkami menších dětí poptávané či preferované. Částečně se jedná o specifickou překlenovací strategii umožňující skloubit pracovní a rodinné povinnosti v předškolním věku dětí. Mezi všemi osobami hledajícími zaměstnání mělo celkem 65,3 % zájem pracovat pouze na plný úvazek. Ostatní respondenti částečný úvazek připouštěli, ale jen malá část jej skutečně preferovala. Preference formy pracovního úvazku se částečně odlišují u matek dětí do sedmi let bez zaměstnání a u osob, které byly před počátkem hledání zaměstnání na RD či v domácnosti (viz tabulku 5). Zkrácenou pracovní dobu by preferovalo asi 20 % těchto osob, zatímco větší část rodičů by preferovala plný úvazek. To odpovídá také skutečnému využívání částečných úvazků. Proto je možné, že podíl částečných úvazků dosáhl svého preferenčního stropu, nebo že existu-

Tabulka 5: Přání rozsahu hledaného zaměstnání u nepracujících osob (údaje jsou uvedeny v procentech).

	Matky dětí do 7 let	Před hledáním zaměstnání na MD/RD či v domácnosti	Všichni, kdo hledají zaměstnání
Na plnou pracovní dobu	45,1	43,0	65,3
Na plnou, případně zkrácenou pracovní dobu	24,7	26,1	15,2
Na zkrácenou, případně plnou pracovní dobu	8,7	9,2	4,1
Na zkrácenou pracovní dobu	12,7	13,8	7,2
Jakýkoliv úvazek	8,8	7,9	8,1
Celkem	100,0	100,0	100,0

Zdroj: Data VŠPS za čtvrté čtvrtletí roku 2007.

Pozn.: Statistická významnost rozdílu mezi matkami dětí od 7 let a ostatními respondenty a koeficient Cramer V = 0,117 (sig. 0,000), Statistická významnost rozdílu mezi osobami, které byly před hledáním zaměstnání na RD nebo v domácnosti a ostatními respondenty a koeficient Cramer V = 0,176 (sig. 0,000).

Tabulka 6: Časové a prostorové rozložení výkonu zaměstnání rodičů s dětmi do sedmi let (údaje jsou uvedeny v procentech).

	Práce doma	Práce na směny	Práce večer	Práce v noci	Práce v sobotu	Práce v neděli
Muži celkem	6,6	30,1	38,9	21,3	46,8	30,1
Ženy celkem	6,9	29,7	30,2	14,9	35,1	23,0
Muži s dětmi do 7 let	6,1	30,2	41,4	23,1	49,6	31,1
Ženy s dětmi do 7 let	9,8	24,9	28,2	14,7	31	20,9
Celkem muži i ženy	6,7	29,9	35,2	18,6	41,8	27,1

Zdroj: Data VŠPS za čtvrté čtvrtletí roku 2007.

Pozn.: Statistická významnost rozdílu mezi matkami dětí od 7 let a ostatními respondenty a koeficient Phi: práce doma – Phi = 0,021 (sig. 0,000), práce na směny – Phi = 0,018 (sig. 0,000), práce večer – Phi = 0,028 (sig. 0,000), práce v noci – Phi = 0,019 (sig. 0,000), práce v sobotu – Phi = 0,040 (sig. 0,000), práce v neděli – Phi = 0,024 (sig. = 0,000). Statistická významnost rozdílu mezi otci dětí od 7 let a ostatními respondenty a koeficient Phi: práce doma – Phi = 0,009 (sig. 0,000), práce na směny – Phi = 0,002 (sig. 0,000), práce večer – Phi = 0,043 (sig. 0,000), práce v noci – Phi = 0,039 (sig. 0,000), práce v sobotu – Phi = 0,051 (sig. 0,000), práce v neděli – Phi = 0,031 (sig. = 0,000).

je rozpor mezi ideálně preferovaným pracovním uplatněním a preferovaným uplatněním v současných podmínkách (např. částečný úvazek by se z ekonomických důvodů nevyplatil). Je také třeba brát v úvahu, že v předchozích výzkumech byl podíl chtěných částečných úvazků vyšší (tabulka 5).

Částečné úvazky jsou ve většině případů důsledkem preference pracovníků (European Commission 2007: 23) a překvapivě v případě dvouprůměrových domácností v ČR nepředstavují ani výrazné riziko příjmové chudoby (European Commission 2008: 35). Práce na částečný úvazek může proto být jednou z preferovaných strategií harmonizace práce a rodiny. B. Plasová (2008) uvádí, že asi tři čtvrtiny zaměstnavatelů deklarují ochotu vyhovět zaměstnancům v oblastech zkrácení či posunu počátku pracovní doby, v rozporu s tím je nižší míra skutečného využití. Svou roli může hrát skutečnost, že ženy se vracejí na trh práce v období, kdy jsou děti větší, a potřebu částečných úvazků tolik nepociťují. Řada žen ale preferuje práci na plný úvazek i z hlediska hrozby nižšího statusu částečných úvazků, menší finanční výhodnosti či možné nižší kvality zaměstnání. Můžeme tedy zvažovat, zda preference práce na plný úvazek nehraje roli v pozdějším návratu žen na trh práce, než je tomu v jiných zemích.

V dalším textu se zaměříme na specifické časové podmínky zaměstnání. Zahraniční studie (např. European Commission 2007) v této oblasti rozlišují mezi tzv. atypickými časovými režimy, jako jsou práce na směny, večer, v noci a o víkendech, a dalším typem časových režimů charakteristickým posuny v počátku pracovní doby, flexibilními úpravami pracovní doby podle potřeb rodičů či možností čerpat v případě potřeby náhradní volno a plánovat v předstihu

mimopracovní události. Atypické časové režimy zaměstnání jsou označovány za větší překážku harmonizace práce a rodiny než délka pracovního úvazku, a proto očekáváme jejich menší výskyt u rodičů menších dětí (tabulka 6).

Tato očekávání se ale příliš nepotvrzují (viz tabulku 6). U otců není rodičovství spojeno s menším výskytem práce ve specifických časových režimech, ale spíše naopak. Podíl matek menších dětí, které takto pracují, je sice menší než u otců, přesto je poměrně významný a tolik se neodlišuje od situace ostatních žen. Studie European Commission (2007) na datech EWCS 2005 upozorňuje na skutečnost, že v zemích střední a východní Evropy jsou možnosti pracovníků ovlivňovat časové podmínky výkonu zaměstnání výrazně nižší než v západoevropských zemích. Zároveň je v první skupině zemí významný výskyt atypických časových režimů (ibid. graf 6 a graf 58). VŠPS bohužel neobsahuje údaje potřebné pro sledování forem flexibility příznivých pro zaměstnání, a proto je nutné využít jiné datové zdroje (viz např. Hašková 2007, Formánková a Křížková 2009). Pro část rodičů může být řešením práce doma. Ta ale v ČR není příliš rozšířená, pracuje tak asi 7 % pracovníků, u matek menších dětí je práce doma o něco častější (9,8 %). Práce doma je častější v menších firmách a také ve specifických povoláních – např. mezi vedoucími a odbornými pracovníky (viz Hora 2009). Nejvíce osob pracujících doma je mezi podnikajícími osobami a pomáhajícími rodinnými příslušníky. Důvodem nízkého využití práce doma může být podle výzkumu B. Plasové (2008) také nízká ochota zaměstnavatelů umožnit domácí práci. Pouze 17,4 % zaměstnavatelů deklarovalo ochotu umožnit svým zaměstnancům pracovat z domova.

Závěr

V této stati jsme sledovali situaci rodičů menších dětí na trhu práce. Analýza dat VŠPS potvrdila, že oblast harmonizace práce a rodiny je v ČR řešena především odkládáním návratu žen do zaměstnání do období 3–4 let věku nejmladšího dítěte. Muži se ve formální péči o děti ve větší míře neangažují a výrazná část žen o to ani neusiluje (Bartáková a Sirovátka 2008). Překvapivá je výrazná homogenita odpovědí nepracujících rodičů (až na výjimky matek) menších dětí, kteří si ve více než 90 % případů zaměstnání nehledají (98 % k tomu uvádí rodinné důvody) a ani ve většině případů prozatím nepřejí (přálo by si pracovat asi 10 % těchto rodičů). Použitá data VŠPS ovšem nemohou homogenitu preferencí rodičů uspokojivě vysvětlit. Určité poznatky v tomto ohledu přinesly analýzy rozhovorů s matkami (Šlechtová 2008, Bartáková 2008b, Maříková 2008). V těchto rozhovorech se silně projevil vliv preference domácí péče, byť je zřejmé, že preference části matek je silně ovlivněna očekáváním („měla bych“) a situací („než budou děti větší“). Převládající model rodinného života je výsledkem působení historických, kulturních a strukturálních faktorů a vyznačuje se silným vlivem tzv. path dependency. Preference rychlého návratu žen na trh práce je podle zjištění dosavadních výzkumů v české populaci rodičů výrazně menšinová. Rozhodování rodičů je však samozřejmě ovlivněno také strukturálními/institucionálními podmínkami.

Ve druhé části textu jsme zjišťovali možné odlišnosti v postavení na trhu práce mezi rodiči menších dětí a ostatními respondenty. Kromě samotné absence žen na trhu práce (např. možná ztráta části lidského kapitálu) je nejvýznamnějším rozdílem mezi rodiči a ostatními pracovníky velmi vysoká míra nezaměstnanosti matek s menšími dětmi. Je zřejmé, že se jedná o závažný a dlouhodobý problém, který vyžaduje samostatnou analýzu. V datech VŠPS nebylo možné např. sledovat problém diskriminace při přijímání do zaměstnání. Dalším potenciálním rizikem pro matky může být (být dočasně) zaměstnání na dobu určitou. Protože významná část žen mění po návratu do zaměstnání zaměstnavatele, znamená pro ně návrat na trh práce nutnost začít v zaměstnání prakticky od začátku. Matky mají častěji než otcové taková zaměstnání, která z časového hlediska umožňují snazší sladění pracovních a rodinných potřeb. U otců se poměrně často setkáváme s vysokým počtem hodin odpracovaných v rámci výdělečné činnosti, s prací v nepravidelných časových režimech a s přáním odpracovat menší počet hodin. Situace, kdy otec je do večerních hodin mimo rodinu, může být pro rodinu značně problematická. Pro část žen jsou relativně zajímavou strategií kombinace práce a rodiny částečné úvazky, neboť kromě nižšího počtu odpracovaných hodin nabízejí (podle dat VŠPS) také další pro rodinu příznivé charakteristiky, mohou mít ovšem i své nevýhody (např. vysoký podíl zaměstnání na dobu určitou).

Interpretace uvedených zjištění je významně závislá na významu jednotlivých hledisek. Pokud očekáváme, že postavení rodičů menších dětí na trhu práce bude obdob-

né jako postavení ostatních pracovníků a otcové se v tomto ohledu nebudou odlišovat od matek (rovnost podle výsledku), interpretujeme zjištění tohoto výzkumu (např. míru nezaměstnanosti) jako významnou genderovou nerovnost a znevýhodnění žen na trhu práce. Pokud budeme rozdíly na trhu práce mezi otci a matkami interpretovat jako dvě odlišné životní trajektorie, které významně vycházejí z identity jednotlivých aktérů, pak bude významným hlediskem, nakolik se jednotlivým aktérům daří své očekávané/chtěné životní trajektorie realizovat, případně proč se jim to nedaří. Třetím hlediskem je svobodná volba: zda lidé mají možnost rozhodovat se na základě posouzení více možných životních alternativ. V tomto ohledu mohou být velmi významné strukturální a institucionální podmínky jednotlivých voleb.

Literatura

- Bartáková, H. 2006. „Postavení žen na trhu práce v České republice a v dalších zemích Evropské unie.“ Pp. 203–231 in Sirovátka, T. et al. *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: František Šalé/Albert.
- Bartáková, H. 2008a. „Problémy přechodu žen na trhu práce po rodičovské dovolené.“ Pp. 203–231 in Hora, O., Sirovátka, T. (eds.) *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Brno/Boskovice: František Šalé/Albert.
- Bartáková, H. 2008b. *Cesta zpátky: Návrat žen po rodičovské dovolené na trh práce v České republice*. Brno: FSS MU (dissertační práce).
- Bartáková, H., Sirovátka, T. 2008. „Harmonizace rodiny a zaměstnání v České republice a role sociální politiky.“ Pp. 63–96 in Hora, O., Sirovátka, T. (eds.) *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Brno/Boskovice: František Šalé/Albert.
- Blank, R. M. 1994. *The dynamics of part-time work*. NBER working Paper No. 4911. Cambridge: National Bureau of Economic Research.
- Buddelmeyer, H., Mourre, G., Ward-Warmeding, M. 2005. *Part-time work in EU countries: labour market mobility, entry and exit*. European Central Bank Working Paper Series No. 460. Frankfurt am Main: European Central Bank.
- ČSÚ 2006. *Pokyny pro tazatele a krajské guaranty pro rok 2007 – Výběrové šetření pracovních sil*. Praha: ČSÚ.
- ČSÚ 2007. *Zaměstnanost a nezaměstnanost v ČR podle výsledků výběrového šetření pracovních sil za 4. čtvrtletí 2007* (kód: 3101–07). [online] Dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2007edicniplan.nsf/publ/3101-07-za_4_cvtvrtleti_2007>.
- ČSÚ 2008a. *Struktura mezd zaměstnanců v roce 2007* (kód: 3109–08). [online] Dostupné na: <<http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/p/3109-08>>.
- ČSÚ 2008b. *Míra zaměstnanosti – mezinárodní srovnání* [online] Dostupné na: <[http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/BF00319F58/\\$File/311108a06.pdf](http://www.czso.cz/csu/2008edicniplan.nsf/t/BF00319F58/$File/311108a06.pdf)>.
- EACEA (2009). *Early Childhood Education and Care in Europe: Tackling Social and Cultural Inequalities*. Brusel: EACEA.

- Edwards, P., Wajcman, J. 2005. *The Politics of Working Life*. New York: Oxford University Press.
- Eurofound 2008. *Mind the gap – Women's and men's quality of work and employment*. Background paper for EESC/ Labour Market Observatory meeting 29 April 2008. Dublin: Eurofound.
- European Commission 2007. „Working time, work organization and internal flexibility – flexicurity models in the EU.“ Pp. 125–198 in *Employment in Europe 2007*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- European Commission 2008. *Child Poverty and Well-Being in the EU – Current status and way forward*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Fodor, É. 2005. *Women at Work: the Status of Women in the Labour Markets of the Czech republic, Hungary and Ireland*. United Nations Research Institute for Social Development Occasional paper, No. 3. Geneva: UNRISD.
- Formánková, L., Křížková, A. 2009. „Flexibilní pracovní režimy jako nástroj kombinace pracovního a rodinného života.“ *Fórum sociální politiky*, Vol. 3, No. 4: 14–19.
- Gallie, D., White, M., Cheng, Y., Tomlinson, M. 1998. *Restructuring the Employment Relationship*. Oxford: Clarendon Press.
- Hašková, H. 2000. „Postoje české vysokoškolsky vzdělané populace k pozici žen na trhu práce.“ *Sociologický časopis*, Vol. 36, No. 4: 441–457.
- Hašková, H. 2005. „Pracující matky a genderové role ve výsledcích mezinárodního longitudinálního výzkumu.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 6, No. 1: 22–27.
- Hašková, H. 2006. „Reprodukční plány a realita rané péče o děti.“ Pp. 51–72 in Křížková, A. et al. *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hašková, H. 2007. „Doma, v jeslích, nebo ve školce? Rodinná a institucionální péče o předškolní děti v české společnosti mezi lety 1945 – 2006.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 8, No. 2: 15–26.
- Hašková, H., Křížková A. 2003. *Průzkum veřejného mínění o postavení žen na trhu práce*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hilgeman, C., Butts, C. T. 2004. *Family Policy, Women's Employment, and Below-Replacement Fertility in developed Countries: A Hierarchical Bayesian Approach*. Mathematical Behavioral Sciences at UC Irvine Technical Reports. 04–11. Irvine: Institute for Mathematical Behavioral Sciences a University California.
- Hora, O. 2008. „Potýkají se mladí lidé v české společnosti s problémem chybějících dětí?“ Pp. 245–287 in Hora, O., Sirovátka, T. (eds.) *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Boskovice/Brno: František Šalé/Albert.
- Hora, O. 2009. „Český trh práce z hlediska vybraných forem flexibility a kvality pracovního života.“ *Fórum sociální politiky*, Vol. 3, No. 4: 5–13.
- Hora, O., Kofroň P., Sirovátka, T. 2008. *Příjmová chudoba a materiální deprivace v České republice s důrazem na situaci dětí podle výsledků šetření SILC*. Praha: VÚPSV.
- Jurajda, Š., Münich, D. 2006. *Monitoring the relative position of women on the Czech Labor Market*. CERGE-EI Discussion paper, No. 161. Praha: Cerge-EI.
- Křížková, A. 2006. „Organizace a zvládání pracovního a rodinného života současných rodičů.“ Pp. 35–50 in Křížková, A. et al. *Pracovní a rodinné role a jejich kombinace v životě českých rodičů: plány versus realita*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kuchařová, V., Ettlerová, S., Nešporová, O., Svobodová, K. 2006. *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů*. Zpráva z výzkumu realizovaného jako součást projektu programu Iniciativy Společenství EQUAL Role rovných příležitostí pro ženy a muže v prosperitě společnosti (Půl na půl). Praha: VÚPSV.
- Kuchařová, V., Haberlová, V. 2008. „Rodina a zaměstnání v průběhu životního cyklu.“ Pp. 19–62 in Hora, O., Sirovátka, T. *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Brno/Boskovice: František Šalé/Albert.
- Kuchařová, V., Svobodová, K. 2006. *Sít zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR*. Praha: VÚPSV.
- Kulhavý, V., Sirovátka, T. 2006. „Nerovné pozice mužů a žen na trhu práce v České republice: empirická evidence.“ Pp. 233–258 in Sirovátka, T. et al. *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: František Šalé/Albert.
- Maříková, M. 2008. „Mateřství, rodina a práce z pohledu matek malých dětí.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 9, No. 2: 45–55.
- Maříková, H., Radimská, R. 2003. *Podpora využívání rodičovské dovolené muži*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Nešporová O. 2005. *Harmonizace rodiny a zaměstnání: Rodiny s otci na rodičovské dovolené*. Praha: VÚPSV.
- OECD 2008. *OECD StatExtracts* (Average Job Tenure). [online] Dostupné na: http://stats.oecd.org/wbos/Index.aspx?DatasetCode=TENURE_AVE.
- Plasová, B. 2008. „Strategie zaměstnavatelů v oblasti harmonizace práce a rodiny v kontextu strategií pracujících rodičů s dětmi.“ Pp. 207–244 in Hora, O. Sirovátka, T. (eds.) *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Brno/Boskovice: František Šalé/Albert.
- Valentová, M. 2005. „Začlenění žen na trhu práce v ČR ve srovnání se zeměmi EU.“ Pp. 130–150 in Sirovátka, T. et al. *Směrování české sociální politiky s důrazem na agendu Lisabonské strategie*. Praha/Brno: VÚPSV.
- Valentová, M. 2006. „Postoje k opatřením týkajícím se rodiny a rovnováhy pracovního a rodinného života (mezinárodní srovnání).“ Pp. 165–202 in Sirovátka, T. et al. *Rodina, zaměstnání a sociální politika*. Brno: František Šalé/Albert.
- Valentová, M., Šmídová, I., Katrňák, T. 2007. „Genderová segregace trhu práce v kontextu segregace vzdělanosti: mezinárodní srovnání.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 8, No. 2: 43–52.
- Šlechtová, H. 2008. „Překážka i příležitost: dítě a identita matky ze vzdělané rodiny.“ Pp. 175–206 in Hora, O., Sirovátka, T. *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Brno/Boskovice: František Šalé/Albert.

Šťastná, M. 2007. „Částečné pracovní úvazky v ČR a zahraničí.“ *Statistika*, No. 1. [online] Dostupné na: <<http://panda.hyperlink.cz/cestapdf/pdf07c1/stastna.pdf>>.

Poznámky

1 Předchozí analýzy jsou věnovány postavení žen na trhu práce (Bartáková 2006, Kulhavý a Sirovátka 2006, Bartáková 2008b, Bartáková a Sirovátka 2008), přechodu žen do zaměstnání (Hašková 2006, Kuchařová et al. 2006, Bartáková 2008a, Bartáková 2008b), institucionálním podmínkám (Hašková 2007, Bartáková 2008b), pracovním podmínkám (Hora 2009) či platovým podmínkám (Valentová 2005, Jurajda a Münich 2006, ČSÚ 2008a), pro mezinárodní srovnání viz Valentová (2005, 2006), Eurofound (2008), EACEA (2009).

2 Velmi nízká úhrnná plodnost (dále ÚP), kterou měla ČR v 90. letech, se v posledních letech výrazně zvýšila (v roce 2008 byla ÚP 1,5 dítě na matku). Tento posun je však způsoben nejspíše realizací dříve odkládaného narození dětí v pozdějším věku, zatímco celkový konečný počet dětí narozených jednotlivým ženám z této kohorty bude přesto pravděpodobně hluboko pod úroveň prosté reprodukce společnosti.

3 Každý člen domácnosti je samostatným případem analýzy. Příbuzenské vztahy členů domácnosti jsou určovány identifikačním klíčem a znakem „vztah k osobě v čele domácnosti“.

4 Podle analýzy ČSÚ byla v ČR v roce 2007 míra zaměstnanosti obyvatelstva ve věku 15–65 let 55,6 %. Míra zaměstnanosti mužů v produktivním věku je vysoká (90 i více %), u žen je nižší v období rodičovství (přes 60 %), v pozdějších letech se ale blíží zaměstnanosti mužů (ČSÚ 2008b). Ve zprávě EACEA (2009) je možné na datech Labour force survey srovnat údaje o mírách zaměstnanosti žen v rámci EU 27. Míry zaměstnanosti žen se staršími (šest a více let) dětmi byly v ČR v roce 2005 téměř 90 %, po Finsku druhé nejvyšší mezi srovnávanými zeměmi. Naopak míry zaměstnanosti žen s dětmi do tří let byly po Maďarsku druhé nejnižší (22 %) (viz ibid.). Data EACEA naznačují možnou existenci specifického východoevropského modelu (HU, CZ, SK PL, EE).

5 Tato volba je ovlivněna především charakterem závislé proměnné. Částečně jsme se inspirovali analýzami R. M. Blank (1994) a H. Buddelmeyer, G. Mourre a M. Ward-Warmedinger (2005).

6 Často bývá uváděn jako indikátor podíl mužů mezi osobami, které čerpají RD či rodičovský příspěvek. Ve VŠPS je tento podíl 0,6 % z osob na RD, přičemž obdobné výsledky konstatují také práce sledující čerpání rodičovského příspěvku (Maříková a Radimská 2003, Nešporová 2005).

7 V. Kuchařová et al. (2006) uvádějí 4,9 % žen na RD pracujících na částečný úvazek, 1,6 % na plný úvazek, 0,7 % samostatně podnikajících a 7,6 % s příležitostnými výdělky. H. Hašková (2006) uvádí podíl takto pracujících rodičů 10 %.

8 Sloučení obou kategorií bylo nutné z důvodu nízkého zastoupení nezaměstnaných žen po RD ve výběrovém souboru.

9 H. Bartáková a T. Sirovátka (2008) na datech *Rodina, zaměstnání, vzdělání* 2006 prezentovali, že v období do dvou let věku dítěte preferuje 94,6 % žen zůstat doma, v období

dvou až tří let věku dítěte preferuje zůstat doma 82,1 % žen a v období tří až šesti let preferuje zůstat doma 25,8 % žen. Otcové zastávají velmi podobný názor na ekonomické postavení svých partnerek jako ženy samotné.

10 European Commission (2007) uvádí, že podíl neaktivních žen, které by si přály pracovat, je v EU v průměru mírně nad 10 %. ČR se tedy v tomto ohledu neodlišuje od ostatních zemí.

11 Klíčovou otázkou je, proč jsou zařízení veřejné péče o děti využívána či nevyužívána a proč u zařízení pro děti do tří let je situace odlišná než u dětí nad tři roky. Podle údajů V. Kuchařové a K. Svobodové (2006) byl v roce 2005/2006 podíl dětí do tří let ve veřejné péči 25,5 %, zatímco podíl tříletých dětí byl 75 % a podíl čtyřletých a pětiletých dětí více než 90 %.

12 Při nižším příjmu rodiče vracejícího se na trh práce (např. částečný úvazek) a po započtení dodatečných nákladů (např. cestovné do zaměstnání) nemusí přijetí zaměstnání znamenat významné navýšení příjmu rodiny. Z analýzy dat *Statistics on Income and Living Conditions* 2005 a 2006 je patrné, že rodiny s malými dětmi, kde oba rodiče pracovali, sice hodnotily ekonomickou situaci lépe než rodiny s jedním z rodičů na RD, celkový rozdíl byl ovšem malý (Hora, Kofroň a Sirovátka 2008).

13 Podle V. Kuchařové a K. Svobodové (2006) byl podíl osob, které za ideální způsob zajištění péče 2–3letých dětí označily jesle/MŠ, 4,8 % mezi matkami a 3,3 % mezi otci. V našem výzkumu ale existuje menší část žen (až 10 % s dětmi ve věku tří až pěti let), které problémy s nedostatkem profesionální péče pocitovaly, proto je do budoucna vhodné sledovat vývoj kapacity a využití veřejné péče (také s ohledem na měnící se míry plodnosti).

14 Data OECD (2008) za rok 2007 ukazují průměrnou délku zaměstnání v ČR deset let.

15 Ve výzkumu V. Kuchařové et al. (2006) se k původnímu zaměstnavateli vracela asi čtvrtina žen, dalších 10 % plánovalo vrátit se později a asi 10 % matek před nástupem na mateřskou dovolenou (MD) nepracovalo. Mezi důvody změny zaměstnavatele bylo získání lepší pracovní nabídky (20 %), přání zůstat ještě s dítětem doma (22 %), ale také např. změna bydliště či zrušení zaměstnavatele (26 %). Zásadní roli v podílu vracejících se žen hrálo jejich vzdělání (ibid. s. 32–34).

16 Pracující na částečný úvazek jsou více zastoupeni v odvětvích vědeckých pracovníků, nižších administrativních pracovníků a pracovníků ve službách a obchodě (7–9 %) a nejvíce mezi nekvalifikovanými a pomocnými pracovníky, kde jejich podíl činí 16,4 % (8,9 % mužů a 21,8 % žen).

17 VŠPS využívají vlastní definici respondenta, zda pracuje na plný či na částečný úvazek. Lidé pracující na částečný úvazek odpracují v rámci výdělečné činnosti v průměru asi poloviční počet hodin než lidé pracující na plný úvazek.

18 Tato zjištění potvrzují výsledky předchozích výzkumů (Šťastná 2007, Bartáková 2008b).

19 27,4 % osob pracujících na částečný úvazek je v zaměstnání maximálně jeden rok oproti 10,1 % u osob pracujících na plný úvazek.

20 Neformální vzdělávání je „zaměřeno na získání takových znalostí a dovedností, které mohou respondentovi především zlepšit jeho uplatnění na trhu práce nebo jeho celkovou úroveň osobních znalostí a dovedností. Tento druh vzdělávání je poskytován zpravidla ve specializovaných zařízeních nebo v zařízeních zaměstnavatele“ (ČSÚ 2006).

21 Ve výzkumu B. Plasové (2008) byl podíl matek dětí do šesti let, které by za určitých okolností uvažovaly o částečném úvazku, téměř 50 %, z toho 11,4 % uvádí, že zaměstnavatel částečné úvazky neumožňuje, a 13,1 %, že nemohou takovou práci sehnat. Finančně nepřijatelný je částečný úvazek především pro otce dětí do šesti let (42,9 % oproti 16,4 % žen). Většina matek preferuje zkrácenou pracovní dobu v rozsahu větším než polovina plné pracovní doby.

22 Preference částečných úvazků je ovlivněna věkem nejmladšího dítěte. Nejvyšší podíl ideálně preferovaných čas-

tečných úvazků deklarují ženy pro období s nejmladším dítětem ve věku tří až šesti let (59,4 %), poměrně vysoký je ale i pro období, kdy dítě začne chodit do školy (49,3 %), pro období dvou až tří let nejmladšího dítěte je 16,1 % (Bartáková a Sirovátka 2008).

Mgr. Ondřej Hora, Ph.D., pracuje na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity jako odborný asistent na katedře sociální politiky a sociální práce a výzkumný pracovník Institutu pro výzkum reprodukce a integrace společnosti. Zabývá se především analýzami pracovního trhu, systémů sociální ochrany a politiky zaměstnanosti. Je autorem studie Strategie dlouhodobě nezaměstnaných (VÚPSV, 2008) a jedním z editorů publikace Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti (Albert, 2008).